

ТОҒ-КОН САНОАТИ КОРХОНАЛАРИДА ФОЙДА СОЛИФИНИ ҲИСОБЛАШ ВА УНДИРИШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

PhD, Абдуллаев Да.
Тошкент молия институти

Аннотация: Мазкур мақолада мамлакатимизда тоғ-кон саноати корхоналарида фойда солиғини ундиришнинг амалдаги тартиби ва унинг ўзига хос хусусиятлари тадқик қилинганд. Шунингдек, мазкур соҳадаги корхоналардан фойда солиғини ундириш тартибини янада тақомиллаштириш бўйича хулосалар шакллантирилиб, илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: реализация, солиқ, фойда, фойда солиғини тўлагунга қадар фойда, фойда солиғи, соғ фойда, солиқ базаси, солиқ ставкаси.

Аннотация: В данной статье рассмотрен действующий порядок взимания налога на прибыль на горнодобывающих предприятиях в нашей стране и его особенности. Также сформированы выводы по дальнейшему совершенствованию порядка взимания налога на прибыль с предприятий данной сферы, разработаны научные предложения и практические рекомендации.

Ключевые слова: реализация, налог, прибыль, прибыль до уплаты налога на прибыль, налог на прибыль, чистая прибыль, налоговая база, ставка налога.

Abstract: This article examines the current procedure for collecting profit tax in mining enterprises in our country and its specific features. Also, conclusions on the further improvement of the procedure for collecting profit tax from enterprises in this field were formed, and scientific proposals and practical recommendations were developed.

Key words: realization, tax, profit, profit before paying profit tax, profit tax, net profit, tax base, tax rate.

1. Кириш.

Бугунги кунда дунёда давлатлар ўртасида юзага келган геосиёсий зиддиятлар ва уларнинг давом этиши глобал иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунга қарамасдан, Хукуматимиз томонидан амалга оширилаётган оқилона ислоҳотлар натижасида мамлакатимизда иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари таъминланмоқда. Мамлакатимизни келгуси даврда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва барқарор иқтисодий ўсиш кўрсаткичларини сақлаб қолища Давлат бюджети даромадлари барқарорлигини таъминлаш зарур. Жаҳон иқтисодиётида юз берәётган ноаниқликлар оқибатида юртимизда Давлат бюджети даромадлари билан боғлиқ муаммолар юзага келмоқда. Хусусан, 2022 йилда қабул қилинганд бюджет қонуни билан 2023 йил давомида бюджет дефицитини ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиздан оширмаслик белгиланган. Бироқ, мазкур кўрсаткич

жорий йилнинг 9 ойида қарийб 6 фоизга етган ва йил якуни бўйича 5,5 фоиз атрофида бўлиши режа қилинмоқда. Шунингдек, бюджет тақчиллигининг чегараси 2024 йилда 52,5 трлн сўм ёки ялпи ички маҳсулотга нисбатан 4 фоиз миқдорида белгиланмоқда¹.

Давлат бюджети дефици миқдорини камайтириш ва белгиланган прогноз кўрсаткичидан ошиб кетмаслигини таъминлашда солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, мамлакатимизда Давлат бюджет даромадларининг асосий манбаси солиқлар ҳисобланади. Корхоналар фойдасидан олинадиган солиқ яъни фойда солиғи бюджет даромадларини шакллантирадиган қўшилган қиймат солиғидан кейинги асосий солиқ тури ҳисобланади. Шу боис, бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлашда тоғ-кон саноати корхоналаридан фойда солиғини ундиришнинг амалдаги ҳолатини ўрганиб чиқиб, мазкур соҳа корхоналари фойдасини солиқقا тортиш тартибини янада такомиллаштириш долзарб ҳисобланади.

2. Адабиётлар шарҳи.

Иқтисодиётнинг айрим тармоқ корхоналари ва йирик солиқ тўловчиларнинг фойдасини солиққа тортиш тизиминининг айрим жиҳатларини такомиллаштириш юзасидан бир қатор маҳаллий олимларимиз томонидан тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, С.Худойқуловнинг (2019) қайд этишича, корхоналарнинг фойдасидан олинадиган солиқ ўзида рағбатлантирувчанлик функциясини акс эттириб, солиқ тўловчиларнинг молиявий фаолиятига тез таъсир этувчи солиқлардан ҳисобланади.

И.Ниязметовнинг (2018) фикрига кўра, йирик корхоналар мавжуд инфратузилмадан, яъни давлатнинг ижтимоий хизматларидан кўпроқ фойдаланади. Шу сабабли, бундай корхоналар ўз фойдасидан давлатга кўпроқ солиқ тўлаши керак. Бу эса уларга фойда солиғининг юқорироқ ставкасини қўллашни тақозо этади.

М.Эшонов (2006) томонидан фойда солиғи ставкалари юридик шахсларнинг фонд сиғимларини инобатга олувчи ҳар бир тармоқнинг ўртача рентабиллигига асосланиб, унинг ўсишига тескари пропорционал равишда белгиланиши таклиф этилган.

Ш.Жумаев (2023) ўзинининг тадқиқот ишида, ўта йирик солиқ тўловчилар тоифасига кирадиган корхоналардан олинадиган фойда солиғи суммасининг режадан оширилган қисмини тўлалигича давлат бюджетлар даромадларини прогнозлаштириш, солиқ тўловчилар манфаатларини уйғунлаштириш, шу орқали бюджетлар даромад манбаларини кўпайтириш мақсадида ҳудудларда қолдириш зарурлигини таъкидлайди.

Х.Зариповнинг (2021) қайд этишича, йирик солиқ тўловчиларнинг инвестицион фаолигини қўллаб-қувватлаш мақсадида фойда солиғининг табақалаштирилган ставкаларини жорий этиш лозим. Бунда, корхоналар учун белгиланган солиқ ставкаси устав фондида узоқ муддатли инвестициялар улуши 35 дан 40 %гача бўлганда – 80 %ни, 40 дан 50 %гача бўлганда – 75 %ни, 50 %дан юқори бўлганда – 70 %ни ташкил этиши мақсадида мувофиқ ҳисобланади.

Бундан кўриниб турибдик, мамлакатимиздаги иқтисодчи олимлар томонидан корхоналар фойдасини солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш юзасидан жуда муҳим тадқиқотлар ўтказилган. Бироқ, тоғ-кон саноати корхоналарини фойдасини солиққа тортиш бўйича алоҳида тадқиқот олиб борилмаган.

3. Таҳлил ва натижалар.

Мамлакатимизда тоғ-кон саноати корхоналари таркибига асосан Навоий кон-металлургия комбинати (НКМК) ва Олмалиқ кон-металлургия комбинати (ОКМК)

¹ <http://www.imv.uz/> - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги расмий сайти.

корхоналари киради. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори (2020) билан НКМК давлат корхонаси ислоҳ қилиниб, унинг негизида НКМК акциядорлик жамияти, “Навоийурен” давлат корхонаси ва “НКМК жамғармаси” давлат муассаси корхоналари ташкил қилинган. Бунда, қимматбаҳо металларни қазиб олиш ва ишлаб чиқариш НКМК акциядорлик жамиятининг фаолият тури сифатида қайд этилган. Бугунги кунда 2 та корхонанинг ҳам ташкилий-хуқуқий шакли акциядорлик жамияти ҳисобланади. Кейинги йилларда НКМК ва ОКМК корхоналарида солиқ маъмуряятчилигини такомиллаштириш бўйича бир қатор ўзгаришлар амалга оширилди. Жумладан, мазкур корхоналар ва уларнинг таркибидаги ташкилотлар 2019 йилда йирик солиқ тўловчи юридик шахслар тоифасига киритилди ва 2020 йилдан бошлаб мазкур 2 та корхонанинг фойдасига солиқ солиш бўйича янги тартиб жорий қилинди.

Мамлакатимизда фойда солиғи тушуми ҳудудларнинг улушидан келиб чиқсан ҳолда маҳаллий бюджетларга келиб тушади. Жумладан, ушбу солиқнинг Тошкент шаҳрида 8 фоизи, Тошкент вилоятида 63 фоизи, Навоийда 75 фоизи, Қорақалпоғистон ва бошқа вилоятларда 100 фоизи маҳаллий бюджетлар ихтиёрида қолади. Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, айрим йирик солиқ тўловчилар томонидан тўланган фойда солиғи тўлиқ республика бюджетига йўналтирилади ва мазкур корхоналар рўйхати ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори (2022) билан тасдиқланади. Хусусан, 2023 йилда фойда солиғи тушуми тўлиқ республика бюджетига келиб тушадиган йирик солиқ тўловчилар сони 116 та бўлиб, ушбу рўйхатга НКМК ва ОКМК корхоналари ҳам киритилган. Бундан кўриниб турибдики, мазкур юридик шахслар томонидан тўланадиган фойда солиғи тўлиқ республика бюджетига келиб тушади.

Маълумки, фойда солиғи ставкалари янги таҳрирдаги Солиқ кодекси (2020) билан белгиланган. Бироқ, НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятлари учун фойда солиғи ставкаси ҳар йили алоҳида Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори билан белгиланади. Бунда, мазкур корхоналарга реализация тушуми инобатга олинган ҳолда фойда солиғининг прогрессив ставкаси қўлланилади. Жумладан, 2023 йил учун фойда солиғининг ставкаси солиқ солиш базасининг товар (хизмат)ларни реализация қилишдан тушган тушумнинг 15 %изига тенг қисмига 15%, қолган қисмига 50% ни ташкил этади (Қарор, 2022). Кейинги йилларда НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятлари учун фойда солиғи ставкасининг ўзгариши қўйидаги жадвалда кўрсатилган.

1-жадвал

НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятлари учун фойда солиғи ставкасининг ўзгариши, %да

Солиқ солиш базаси	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2023 йил	Фарқи
Реализация тушумининг 15 фоизига	15	15	15	15	0
Қолган қисмига	75	75	50	50	-25

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида НКМК ва ОКМК корхоналарида фойда солиғи ставкасининг ўзгаришини таҳлил қилиб айтадиган бўлсак, солиқ базасининг реализация тушумининг 15 фоизигача қисми бўйича солиқ ставкаси ўзгармаган яъни 15 фоизни ташкил этган. Шунингдек, солиқ базасининг қолган қисми бўйича 75 фоиздан 50 фоизгача яъни 25 фоизга пасайтирилган.

Мамлакатимизда НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятлари учун фойда солиғи алоҳида ставкаси яъни бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан юқори ставка қўлланилади. Ушбу корхоналарга юқори ставкани қўллашнинг асослилигини

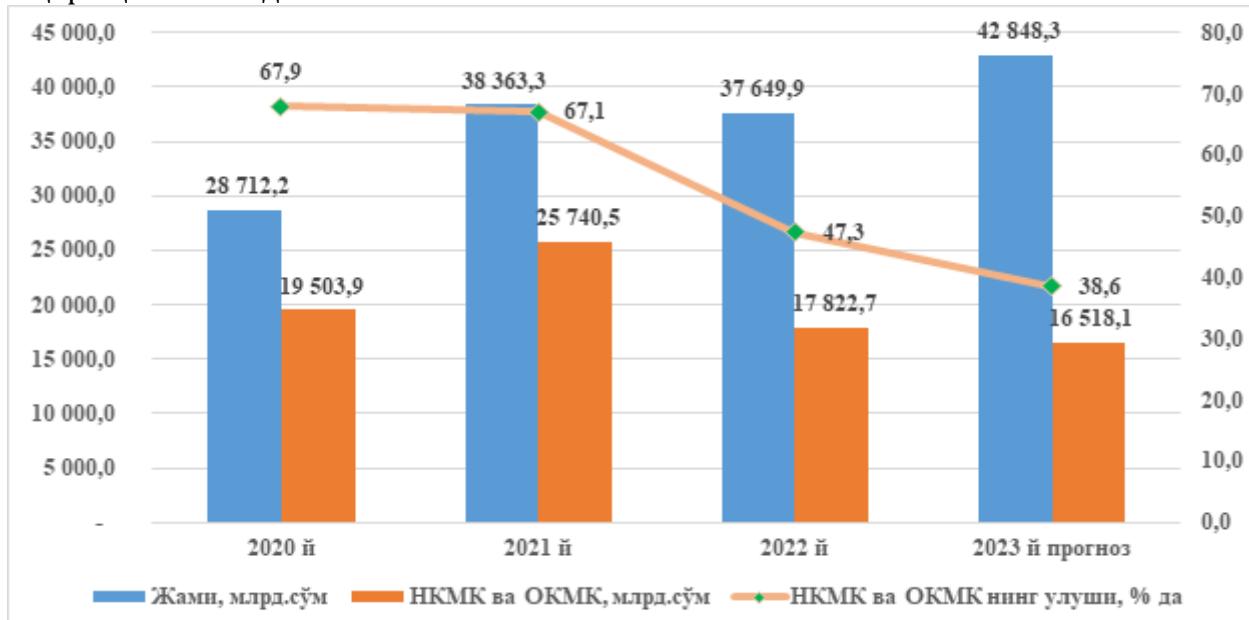
баҳолаш учун уларнинг фойда билан боғлиқ молиявий кўрсаткичларини таҳлил қилиш лозим.

2-жадвал
НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятларининг кўрсаткичлари таҳлили².

млрд.сўм

Кўрсаткичлар номи	2020 й	2021 й	2022 й	2023 й 9 ойлик
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум	72 431,8	35 197,1	73 192,2	36 745,8
Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда	33 178,1	15 703,4	32 027,6	13 123,2
Фойда солиғи	19 049,4	9 524,1	12 820,3	6 022,7
Соф фойда	14 128,7	6 179,3	19 207,2	7 100,5
Фойда солиғини тўлагунга қадар фойданинг соф тушумдаги улуши, %да	45,8	44,6	43,8	35,7

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, НКМК ва ОКМК корхоналарининг фойда солиғи тўлагунга қадар фойдаси 2020 йилда 19 049,4 млрд.сўмни, 2021 йилда 9 524,1 млрд.сўмни, 2022 йилда 19 207,2 млрд.сўмни, 2023 йилнинг январь-сентябрь ойларида 6 022,7 млрд.сўмни ташкил этган. Унинг соф тушумдаги улуши 2020 йилда 45,8 %ни, 2021 йилда 44,6 %ни, 2022 йилда 43,8 %ни, 2023 йилнинг январь-сентябрь ойларида 35,7 %ни бўлган. Бундан хуноса қилишимиз мумкинки, мазкур корхоналарнинг фаолият натижасидан олинадиган фойдаси бошқа соҳадаги корхоналарнинг фойдасидан юқори ҳисобланади.

1-расм. 2020-2023 йилларда НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятлари фойда солиғининг жами фойда солиғи тушумидаги улуши таҳлили³.

² <http://www.ngmk.uz/> - "Навоий кон-металлургия комбинати" акциядорлик жамияти ва <http://www.agmk.uz/> - "Олмалиқ кон-металлургия комбинати" расмий сайти

³ <http://www.imv.uz/> // - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги расмий сайти.

Бугунги кунда НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятларидан ундириладиган фойда солиғи жами фойда солиғи тушумининг асосий қисмини ташкил этади. Буни 1-расм маълумотлари асосида 2020-2023 йилларда НКМК ва ОКМК корхоналарининг фойда солиғи тушуми ҳамда унинг мазкур солиқдаги улушкини таҳлил қиласидиган бўлсак, мазкур корхоналардан ундирилган фойда солиғи миқдори 2020-2022 йилларда 19 503,9 млрд.сўмдан 17 822,7 млрд.сўмгача камайган ва 2023 йилда 16 518,1 млрд.сўмга камайиши кутилмоқда. Шунингдек, фойда солиғи тушуми таркибида ушбу корхоналарнинг улushi 2022 йилда 47,3 фоизни ташкил этган ҳолда 2020 йилга нисбатан 20,6 фоизга камайган ҳамда 2023 йилда 38,6 фоиз бўлиши прогноз қилинмоқда. Умуман олганда, кейинги йилларда мазкур корхоналарда фойда солиғи миқдори ва унинг жами фойда солиғи улushi камайиб бормоқда. Фикримизча, бунинг асосий омили солиқ ставкасининг пасайтирилиши билан боғлиқ. Бироқ, 2020-2023 йилларда ушбу 2 корхонанинг фойда солиғи тушуми жами тушумнинг ўртача 55,2 фоизни ташкил этган. Бундан кўриниб турибдики, фойда солиғи тушумининг аксарият қисмини НКМК ва ОКМК корхоналарининг фойда солиғи ташкил этади.

Расмий маълумотларга кўра, мамлакатимизда 2023 йилда Давлат бюджети даромадлари бўйича фойда солиғидан белгиланган 42,8 трлн.сўм прогноз кўрсаткичи ҳақиқатда 40,9 трлн.сўмга ижро қилиниб, жорий йил учун мазкур солиқ тушумидан белгиланган прогноз кўрсаткичи 1,9 трлн.сўмга кам ёки 4,5 %га бажарилмаслиги кутилмоқда⁴. Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, фойда солиғидан белгиланган прогноз кўрсаткичларини тўлиқ бажарилишини таъминлаш мақсадида ушбу солиқни такомиллаштириш бўйича чоралар кўрилиши мақсадга мувофиқ.

4. Хулоса.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мамлакатимизда жорий йилда фойда солиғи бўйича белгиланган прогноз кўрсаткичи бажарилмаслиги кутилмоқда. Бу эса фойда солиғини ундиришнинг амалдаги тартибини янада такомиллаштиришни тақозо этади. Бунда, тоғ-саноати соҳасидаги корхоналар фойдасини солиққа тортиш маъмуриятчилигини такомиллиштиришга эътибор бериш лозим. Чунки фойда солиғи тушумининг 50 % дан ортиқ қисмини мазкур соҳадаги 2 та корхона яъни НКМК ва ОКМК акциядорлик жамиятлари тушуми ташкил этади. Фикримизча, 2022 йилда фойда солиғи тушумининг камайиши ва 2023 йилда ушбу солиқнинг прогноз кўсаткичи ижроси тўлиқ таъминланмаслиги кутилиши НКМК ҳамда ОКМК корхоналари учун кейинги йилларда фойда солиғи ставкасининг пасайтирилиши билан боғлиқ. Шунингдек, НКМК ҳамда ОКМК корхоналари учун фойда солиғининг табақалаштирилган ставкаси қўлланиши фойда солиғи маъмуриятчилигини қийинлаштиради ва солиқни ҳисоблаб чиқаришни мураккаблаштиради. Сабаби, ушбу ставка қўлланилиши ҳисобига НКМК ҳамда ОКМК корхоналари учун алоҳида фойда солиғи ҳисоб-китоби ва бўнак тўловларни ҳисоблаш маълумотномаси ишлаб чиқилган.

Фойда солиғи тушуми барқарорлигини таъминлаш, тоғ-саноати корхоналарнинг фойдасини солиққа тортиш тартибини янада такомиллаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини соддалаштириш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади:

- НКМК ҳамда ОКМК корхоналари учун амалдаги фойда солиғи ставкаси миқдорини ошириш;

⁴ <http://www.imv.uz/> - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги расмий сайти.

- НКМК ҳамда ОКМК корхоналари учун алоҳида қўлланиладиган фойда солиғининг табақалаштирилган ставкасини бекор қилган ҳолда прогрессив ставкани жорий қилиш;

- НКМК ҳамда ОКМК акциядорлик жамиятларининг тизимидаги корхоналар учун ҳам мазкур солиқ тўловчиларга белгиланган фойда солиғи ставкасини қўллаш;

- НКМК ҳамда ОКМК корхоналари учун алоҳида ишлаб чиқилган фойда солиғи ҳисоб-китоби ва бўнак тўловлари бўйича ҳисбот шаклини бекор қилиш мақсадга мувофиқ.

Адабиётлар:

Жумаев Ш. (2023) Йирик солиқ тўловчиларга оид солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш масалалари: иқтисодиёт фанлари доктори (PhD) диссертация Автореферати. Тошкент.

Зарипов Х.Б. (2021) Солиқларнинг корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига таъсирини баҳолаш йўллари. Монография/- Т.: “Иқтисод-Молия”, -48 б.

Кодекс (2020) Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси.

Ниязметов И.М. (2018) Солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш орқали солиқ тизими барқарорлигини таъминлаш: иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертация Автореферати. Тошкент.

Қарор (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Навоий кон-металлургия комбинати” давлат корхонасини ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 6 мартағи ПҚ-4629-сон.

Қарор (2022) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 30 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг “2023 йил учун ўзбекистон республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-471-сон.

Худойқулов С.К. (2019) Солиқ тушумларини прогноз қилиш методологиясини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Тошкент .

Эшонов М.А. (2006) Юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) ва мол-мулк солиқларини такомиллаштириш масалалари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Андижон.